

Hagyomány és megszakítottság Pap Károly *Azarel* című művében

Pap Károly *Azarel* című regénye 1937-ben jelent meg. A mű főszereplői ugyanazok a figurák, akiket az *Azarel/Jordán*-novellákban¹ megismerhattünk: Azarel Gyuri, Jeremia apó, a testvérek: Oluska és Ernuskó, a neológ rabbi apa és felesége, illetve keresztény szolgálójuk, Lidi. Azonban a hosszabb lélegzetű műben a novellákban felvázolt konfliktusok kifejtettebben jelennek meg. Jeremia apó például ugyanolyan meghatározó alakja lesz a könyvnek, mint az apa – szemben a novellákkal, melyek közül csak az *Irgalom* című szövegben tűnik fel (illetve közvetve *A Schreiben*). Ahogy az említett novellacsoportban, úgy a regényben is különböző zsidó identitásváltozatok köthetők a figurákhoz, a hagyomány más-más arcait fedezhetjük fel bennük.² Az *Azarel* szereplőinek életét a századforduló előtti és környéki, zsidó vallást érintő átalakulások és emancipációs folyamatok határozzák meg, a cselekmény maga pedig a századfordulót követő évtizedekre tehető: Gyurka, a főszereplő születési dátuma kiderül (1900. szeptember 24.), és azt is tudjuk, hogy a regény kezdetén a kislány iskolás évei előtt áll. Pap Károly kötetében tehát – szemben például a holokauszt után születő, zsidó hagyományt is tematizáló művekkel³ – a tradíció még elérhető, de átalakulóban van. Ez az átalakulás bizonyos értelemben nyitásként, bővülésként értelmezhető, hiszen az 1867-es kiegyezés keretében érvényre jut a zsidó polgári egyenjogúság; ezt időben szorososan követi a felekezeti szakadás: kialakul az ortodox mellett a neológ és az úgynevezett status quo ante irányzat;⁴ és – többek között – ezen folyamatok hatására a korban a disszimiláció és asszimiláció identitásmintái mellett egyfajta hibrid, fragmentált, magyar–zsidó identitás kialakulásáról is beszélhetünk.

Jelen tanulmány a zsidó örökség megjelenését vizsgálja az *Azarel* című regényben, főként a férfi családtagok által választott identitásmintákra, és ezen szereplők egymáshoz való viszonyára fókuszálva. Ennek oka, hogy a zsidó hagyományban kiemelt

¹ Azoknak a novelláknak a csoportja, melyeknek főszereplője Azarel Gyuri és családja. A vezetéknev Jordán változatban is előfordul a szövegekben. Lásd Lichtmann Tamás csoportosítását: LICHTMANN Tamás, *Az igazságkereső Pap Károly*, Múlt és Jövő, Budapest, 2001, 30.

² A hagyomány arcairól az *Azarel/Jordán*-novellákban lásd: GINTLI Tibor, *A hagyomány arcai. A zsidó identitás kérdései Pap Károly novelláiban = „Zsidó” identitásképek a huszadik századi magyar irodalomban*, szerk. SCHEIN Gábor – Szűcs Teri, ELTE Eötvös, Budapest, 2013, 27–37.

³ Például Nadas Péter *Egy családregény vége* vagy Kertész Imre *Sorstalanság* című művei.

⁴ Fontos kiemelni, hogy ezek a főbb tendenciák, azonban például az ortodoxián belül több alcsoport is megkülönböztethető, mindazonáltal ezek vizsgálata szétfeszítené a tanulmány kereteit. Így a továbbiakban a fő irányzatokra – közülük is a Pap-regényt tekintve releváns ortodoxiára és neológiára – fogok koncentrálni.

szerepet kapnak az apafigurák, mivel az örökség átadása apai ágon történik.⁵ Gyurka nagyapja az ortodox vallási irányzatot és a disszimiláció identitásstratégiáját képviseli; az apa neológ rabbi, aki az asszimiláció irányába tesz bizonyos lépéseket; Gyurira pedig a hibrid identitás jellemző.

A Törvény büvökörében

Az *Azarel*-ben a nagyapák generációját Jeremia apó képviseli, az ortodox, „gyapjas” zsidó, aki csak a tannak él. Míg az *Azarel*/Jordán-novellákban a főszereplő gyermek, Gyuri nézőpontja révén főként az apó külső megjelenését és a kisfiú ehhez kapcsolódó érzelmeit (szorongás, félelem, viszolygás) ismerjük meg, addig itt a teljes történetére rálátást kapunk.⁶ Így Jeremia alakja árnyaltabb, személyiségének mozgatórugói kifejtettebbek, mint a novellákban: „Atyai nagyatyám gyapjas zsidó volt. [...] Egyetlen vágya volt: egyszer abbahagyni a faluzást, s a »Tan«-nak szentelni minden idejét. Valami nagy »tanítót« érzett szunnyadni magában, úgy érezte, ha egyszer néhány évig teljes erejével elmélyedhetne a Szentírásban és Magyarázataiban, »közelebb tudná hozni a megváltást.«” Hét gyermeke közül egyik sem lépett a nyomdokaiba, még az sem, akitől leginkább remélte: Gyurka apja végül neológ rabbi lett. Az ortodox zsidó Jeremia többször világhossá teszi, hogy megveti a pogányságot, mely nála gyűjtőfogalomként egyszerre jelenti a kereszténységet és a hitetlenséget; illetve részben a neológ irányzatot:⁷ „[A papképző vezetői] együtt éltek a »pogányok«-kal, a »pogányok bérencei« voltak ezek, »segítettek nekik megolvasztani a zsidó népet a száműzetés kohóiban«. Másrészt gonoszok voltak vagy elvakultak, ostobák: »elfogadták a pogányok csalétkét: az egyenjogositást s más efféle pogány csalárdságot.«”⁸ Az ortodox zsidók a társadalmi különállás vállalását testesítették meg, nem volt céljuk a többségi társadalomba való beolvadás, erre utalhat, hogy az 1867-es kiegyezés során elfogadott zsidó polgári egyenjogúságot Jeremia szükségtelennek, sőt „csalárdságnak” tartja. Annak, ahogy a nagyapa látja az ortodoxián túli világot, fontos szimbóluma a vakság:

A vakok: ez a világot jelentette Jeremia apónál: a világból mindazt, ami nem volt zsidó. [...] Valamikor a kezdetben a Mindenség is vak volt Jeremia apó szerint, s a fényt, vagyis a lelket: a Szemet, Jahve a zsidók által küldte a világba. S miután a zsidók ezt a küldetést nem teljesítették úgy, ahogy kellett volna, Jahve szétszórta őket, szétszórta a Fényt. A fényből homályosság lett, a vakok még mélyebbre sülyedtek vakságukban, s a fénynek most még a saját homályával is meg kell küzdenie, nemcsak a vakok sötétségével.⁹

⁵ „Az asszonyok mindig csak keretek voltak, a kép bennük atyáik akarata volt, s ez az akar is csak keret volt, amely körülfogta a hagyományt, a Tan törvényeit és legendáit, verseket és magyarázatokat, amelyeket a Tan szélére írtak a törvény merev ihletében az ősök.” PAP Károly, *Azarel, Múlt és Jövő*, Budapest, 1998, 11.

⁶ Lásd erről bővebben: MURZSA Tímea, *Narráció és identitás összefüggései Pap Károly novelláiban*, It 2019/2., 171–189.

⁷ Mikor a kis Gyurinak pénzt hoznak a neológ szülei, Jeremia „szertartásos imával, tüzes hamuban megtisztította a »félpogány« kezektől [őket]”. *Uo.*, 20.

⁸ *Uo.*, 5.

⁹ *Uo.*, 18.

A nagyapa gondolatai egybecsengenek az ószövetségi vakság-motívummal, mely szerint a sötétség Isten büntetése.¹⁰ Azonban az *Azarel*ben az elbeszélő én a vakságot számos alkalommal éppen a nagyapa alakjával kapcsolja össze: „Azt hiszem, mindez meghatározhatatlan ködben bolyongott benne, mint az eltévedt utas”.¹¹ Míg a nagyapa meg van győződve arról, hogy a helyes úton jár, és a fényhez vezet vissza unokáját (és rajta keresztül a népet), addig az elbeszélői kommentár ennek az ellenkezőjét sugallja.

Az apó, mivel csalódott neológ rabbi fiában, annak elsőszülöttjét követeli, hogy kiengesztelje Elohimot¹² családjá bűnei miatt. Azonban Ernuskó, a legidősebb fiú helyett Gyuri kerül hozzá. Jeremia alakjából hiányzik az igény a másikhöz való odafordulásra és a másik megértésére. Erre utal az is, hogy amikor Gyurit magához akarja venni, a kisfiú anyjának levelére, melyben azt írja: „a gyermek nem arra való, hogy feláldozzuk őket a Tannak meg a Szentírásnak, az én anyai szívem nem bírja ki ezt, az anyai szív törvénye van olyan fontos, mint a Szentírás”,¹³ a következőt válaszolja: „Hát mire való a házasság? Talán a te örömdre való? S a szülés? Talán a te fájdalomdra való? Kérdezd meg férjed, majd megmondja neked: mindez csak azért van, és azért jó és szent, mert a Tan miatt történik, s anélkül az egész szennyes és mocskos istenkáromlás!”¹⁴ Az idézet az Ószövetség szeretetképét visszhangozza, mely Paul Ricœur értelmezésében így szól: „a héber *S'maban* Isten nem számbelileg egy, de a szeretet kizárólagos tárgya”.¹⁵ Az Izsák-áldozat is interpretálható ennek példázataként, melyben Ábrahám arról tesz tanúságot, hogy hiába szereti gyermekét, Izsákot, mégis kész feláldozni őt Istennek, ha az arra kéri. „Ábrahám áldozata megismétlődni látszik a család történetében, a legkedvesebb, legkisebb fiút feláldozták a könnyörtelen, megszállott nagyapa-istennek” – írja Lichtmann Tamás az *Azarel* kapcsán.¹⁶

Jeremia a hagyománynak azt az oldalát mutatja meg, melyet a rítusok irányítanak, s melyben minden alá van rendelve a Törvénynek, beleértve a családi kapcsolatokat is. Mikor az apó elhozza a fiút szüleitől, a következőt mondja róla: „Elhoztam Babilonból. (Ez volt szülővárosom.) Az árulás és pogányság házából. (Ez volt szüleim háza.) Elhoztam az utolsó ártatlant. (Ez voltam én.)”¹⁷ Jeremia önértelmezésében tehát ősei és saját élete egymásra íródik, unokája is ennek az azonosulásnak és egyben azonosításnak lesz a része. Ez a szemlélet a zsidó vallásra is jellemző: „a világ történetének szá-

¹⁰ „Ha pedig nem hallgatsz az Úrnak, a te Istenednek szavára, hogy megtartsad és teljesítsed minden parancsolatát és rendelését, amelyeket én parancsolok ma néked: reád jönnek mind ez átkok, és megteljesednek rajtad: [...] Megver téged az Úr tébolyodással, vaksággal és elme-zavarodással. És tapogatni fogsz délben, amint tapogat a vak a setétségben” 5Móz 28,15.28–29. A bibliai idézetek a következő kiadásból származnak: *Szent Biblia*, ford. KÁROLI Gáspár, Boldog Élet Alapítvány, Budapest, 2002.

¹¹ PAP, I. m., 28.

¹² Isten egyik névváltozata héberül.

¹³ PAP, I. m., 9.

¹⁴ Uo., 10.

¹⁵ PAUL RICŒUR, *Az egyik szövetségről a másikra = Narratívák 9. Narratív teológia*, vál., szerk. HORVÁTH Imre – THOMKA Beáta, Kijárat, Budapest, 2010, 55. Az „S'ma” (’Hallld!’) kifejezés itt az azonos kezdetű imát jelöli.

¹⁶ LICHTMANN Tamás, *Utószó = PAP, I. m., 254.*

¹⁷ Uo., 16.

mos szereplője van, a mindent átfogó cselekmény több alárendelt cselekményegységre vagy epizódra bomlik, s mindegyik visszatükrözi az egész jelentőségét”.¹⁸ Az Azarelből választott fenti idézet a zárójeles megjegyzések miatt is érdekes lehet számunkra, ezek által ugyanis az elbeszélő én kilép a nagypapa nézőpontjából, és saját szemszögéből, utólag értelmezi a történetet, egyfajta magyarázó jelleggel.

Az apó Mózes mintájára sátorba vonul, és a kisfiú is ebben a nomád környezetben él korai éveiben. Mindennapjaikat a rítus szövi át: „Ez a víz nem víz volt az ő szemében. Vallásos előírások eszköze volt, mondhatnám, nem habokból, hanem héber betűkből állott. [...] Nem a földnek a nedve, amelyekben halak, békák, kavicsok, növények éltek, nem az élet nedves rengetege, ez az a víz volt, amit harmadik napon teremtett Jahve.”¹⁹ Jeremia ebbe a mítoszi világba neveli bele Gyurit, és olyasvalakit remél benne, aki továbbörökíti a hagyományt. Azonban az elbeszélő én azt is kiemeli, hogy „Jeremia apó szívében nem támadtak új életre az ősök, hanem úgy, ahogy voltak, s meghaltak: bebalzsamozottan éltek benne tovább”,²⁰ és jelzi, hogy az apó ennek nincs tudatában. A férfi a rítust nem formálja sajátjává, nem reflektál rá. A szavai és mozdulatai nem az övéi, hanem a hagyomány mechanikus átvétele irányítja őket. Azzal, hogy minden olyan kezdeményezésnek ellenáll, amely a tradíció megújítására irányul, illetve amely egy másik kultúrkörhöz, valláshoz való közeledést indikálja, magát a hagyományt is torzítja. A felnőtt narrátor arra is rálátással bír, hogy a rítusok, melyekben nagypapa hisz, nem mindig olyan „igaziak”, amilyenek a férfi véli őket. Beszédesebből a szempontból a terített asztal szertartásáról szóló betoldás: „Jeremia apó elhült volna, ha megtudja, hogy a Habsburg királyoknak, a különféle Fülöpöknek, az ő udvarmestereiknek, kódexeiknek mennyi része volt a *Terített Asztal* világrajzjében! S hogy hány spanyol udvaronc élt tovább furcsán, kísértetiesen Jeremia apó mozdulataiban, amint a tüzet meggyújtotta a »pogány« játékszerek alatt.”²¹ Az elbeszélő én felismeri, hogy nagypapa tradícióinak gyökere részben abba a pogány világba nyúlik vissza, amelyet az annyi ellenérzéssel kezel. A „pogány” szó idézőjeles használata is utalhat erre, jelezve az elbeszélői távolságtartást. A felnőtt Azarel értelmezése alapján Jeremiát az hajtja, ami egykor felmenőit is: hogy megfeleljen a haragvó Elohimnak. A kritikus hang azonban inkább a rítusnak és az istenképnek szól, mintsem az apónak: „a szigorú vallási előírások ironikus szemlélete van elrejtve ezekben a sorokban, de ez az ironia most szeretetteljes, együttérző” – fogalmaz Lichtmann Tamás.²² Erre utalhat, hogy a narráló én nemcsak teológiai szinten, hanem az emberi érzelmek, vágyak szintjén is értelmezi nagypapa viselkedését:

Mi volt ez az egy: Jeremia apó Istene? Nyilván annak az öreg embernek a reménye, aki hét fia közül egyikben sem tudott folytatódni úgy, ahogy szerette volna, s most reménységét át akarta ültetni az unokájába. És mi volt ez a „Megváltás”? A szétszag-

¹⁸ AMOS N. WILDER, *A parabola = Narratívák* 9., 223.

¹⁹ PAP, *I. m.*, 23. (Kiemelés az eredetiben.)

²⁰ Uo.

²¹ Uo., 22. (Kiemelés az eredetiben.)

²² LICHTMANN Tamás, *Pap Károly*, Akadémiai, Budapest, 1979, 176.

gatott test reménye, amely természetes módon soha többé nem forrhatott össze, mint ahogy ő és fiai sem egyesülhettek Jeruzsálem körül, s a világ sem körülöttük.²³

Végül érdemes egy fontos szimbólumot megvizsgálni, mely magába sűríti a nagyapa és az unoka viszonyát: ez az imazsinór, amelyet az apó Gyurka nyakára köt, hogy ne kószáljon el a fiú. A nyakára kötött imakendő (fizikai értelemben is) fogódzkodót ad Gyurinak, de ezzel együtt megidéri az akasztást, a fojtogató örökséget, amit a szent tárgy képvisel. Kettőjük kapcsolatát is szimbolizálja: nem engedi Gyurit elszakadni nagyapjától akkor sem, amikor az meghal, ezzel traumatikus élményt okozva a kisfiúnak. Azonban a felnőtt narrátor túl tud lépni a traumán, fel tudja mérni a nagyapa világának következtelenségeit, fanatizmusának gyökereit. Ennek ellenére a nagyapa és az öröksége minden ellentmondásával együtt meghatározó a gyermek (és a felnőtt) Gyuri számára. Amennyire fél tőle a kis Gyurka, annyira talajvesztetté válik, amikor eltűnik, halála pedig még inkább megrázza. Közös emlékeik olyannyira beleégnek a tudatába, hogy még felnőtt korában, az elbeszélés idején is újraéli őket: „Az értelmüket [a reggeli himnuszoknak] nem foghattam fel, csak a hang hatott rám, a meztelen érzés, amely a sátor szalmájának füledt melegével, a száraz juhbőr szagával, amelyből a sátor készült, körülvette életemet. Ezt a meghatározhatatlan érzést sosem tudta eltemetni az idő, de elérni sem engedte mélyét.”²⁴

Neológia és polgárosodás

Gyuri édesapja a polgárosodott világban berendezkedett neológ rabbi, akinek állandóan csak a kiadásokon jár az esze – utóbbi vonása a regényben még hangsúlyosabban jelenik meg, mint az Azarel/Jordán-novellákban: „Mind a hárman testvérek szegyenkezve lapultunk, amint atyám elővette sűrke ferencjózsef-mellénye mélyéből kicsiny ceruzáját, s egy nem kevésbé takaros cédulát, s a hús és tészta között anyámnak fillérig be kellett diktálnia az árakat.”²⁵ Azonban, ahogy a nagyapa alakja, úgy az ő karaktere is összetettebb a regényben, mint a novellákban. A narratori magyarázatból megtudhatjuk, hogy fukarságának gyermekkori gyökerei vannak: „Atyám sovány, éhes gyermek volt, a böjtök hamarost megtörték a vágját az ihlet, az elragadtatás után, s egy nap nagyanyám segítségével ő is eltűnt hazulról: beiratkozott a szomszéd városka gimnáziumába, ahonnet később a papképzőbe ment.”²⁶ A szövegből az is kiderül, hogy az apa az anyja támogatásával megy el gimnáziumba – akárcsak a kis Gyurinál, az ő esetében is az anya lesz az, aki tőle telhetően igyekszik segíteni és megérteni fiát. Az iskolaválasztás szimbolikus: az ortodox zsidók általában pogány iskolának tartották a gimnáziumot, és gyermekeiket úgynevezett jesivákba írtatták be. A gimnáziumi taníttatás így tehát egyértelműen eltávolodást jelent az ortodox hagyományoktól, és egyben közeledést a többségi társadalomhoz. Beszédes az is, hogy a családfő döntése alapján

²³ PAP, *I. m.*, 18–19. (Kiemelés az eredetiben.)

²⁴ *Uo.*, 18.

²⁵ *Uo.*, 117.

²⁶ *Uo.*, 6.

fia, Ernuskó is együtt tanul az iskolában a keresztény fiúkkal, ahogy egykor ő tette. A neológia mellett a polgárosodás²⁷ is meghatározó a család történetében: Azarelék szobájának falán egy Árpádot és a hét magyar vezért ábrázoló kép lóg, mely indikálja, hogy a család *magyar zsidó* család.²⁸ Emellett a korábban citált idézetben említett ferencjózsef-mellény viselése is a „hazafiságot” jelölheti, csakúgy, mint az, hogy Azarel rabbi a templomban a királyokról szólván Ferenc Józsefet és a hazát is belefoglalja a prédikációjába. Ki kell emelni azonban, hogy az apa ugyan polgárosodott, egyes lépéseket megtett az asszimiláció felé, mégsem adta fel teljesen saját zsidó identitását. Ezt jelzi, hogy elzárkózik a kereszténységtől, például amikor temetési beszédet tart, akkor a következő elvet követi: »a halottat nem fogom bántani, bár ő is megérdemelne, miért volt olyan gyenge: de a többieknek a pofájáról le fogom húzni a bőrt«. Ezek a »többiek« a halott fiai vagy rokonai, akik »kikeresztelkedtek«.²⁹ Ezzel együtt egyértelműen elhatárolja magát az óhitűektől is: „a kaftánosok nem tehetnek róla, hogy olyanok, amilyenek, el vannak maradva”³⁰ – mondja Gyurkának, megtagadva ezzel saját apai örökségét. Azonban az ortodox közösség sem szíveli a neológokat: ez akkor mutatkozik meg a szövegben – Jeremia apó már idézett kommentárjain túl –, mikor a család meglátogatja Gyurkát a nagyapánál, és Chacham Tulczyn, a falu rabbija nem nyújt kezét az apának, mert „félpogánynak” tartja őt. Az anya a két csoport közti különbséget így fogalmazza meg a neológia szemszögéből: az ortodoxok ellenségek. A neológia irányzata, melyet az apa vallási vezetőként is képvisel, „[a]z integrációt (asszimilációt), a magyar nyelv használatát (a zsinagógai prédikáció nyelveként is) és a magyar identitás erősítését zászlajára tűzve, összeütközésbe került az ortodoxiával.”³¹ Míg a neológ közösségre a többségi társadalomhoz való közeledés jellemző (mely közeledésnek számos fokozata lehet), addig az ortodoxia a társadalmi különállást testesíti meg. Az apa (és családja) nemcsak lakhelyével – a városban élnek, míg Jeremia vidéken –, de öltözködésével is azt az üzenetet küldi a külvilág felé, hogy nem tartozik az „elmaradott ortodoxok” közé. Azzal, hogy egyértelműen leválasztja magát az óhitű közösségről, saját polgári, neológ identitását próbálja megerősíteni. Ezzel együtt fontos megjegyeznünk, hogy a neológiának ugyanúgy megvannak a saját, közösséget és egyént kötő szabályai, mint az ortodoxiának, és az öröklődés ebben az irányzatban is fontos szerepet kap. Az apa esetében azonban az újhitűség választása

²⁷ A neológia és a polgárosodás úgy függ össze, hogy egymást feltételezik: „Az emancipált zsidóság polgárosodó, polgárosodásra kész része a neológia segítségével tett (tehetett) szert az individualizálódás általa hőn óhajtott lehetőségére; ez a vallási/felekezeti identitás szinte automatikusan maga után vont a asszimiláció választását.” GYÁNI GÁBOR, *Identitás versus imázs: asszimiláció és diszkrimináció a magyar zsidóság életében* = *Uő., Nép, nemzet, zsidó*, Kalligram, Budapest, 2013, 222.

²⁸ „[S]zinte mellékesen rajzolódna föl egy új városi, polgári életforma keretei és rítusai. A rabbilakás és közvetlen környezete a templommal, a zsidó boltok utcái, az iskola, az ünnepek és a mindennapok. A családi ágy fölött Árpád és a többi vezérek ábrázolata...” ALEXA KÁROLY, *A zsidó magyar családregény. Regénytriptichon – műfajtrótténeti adalék a magyar polgárosodás történetéhez*: Kóbor Tamás, Pap Károly, Nádás Péter, Kortárs 2003/8., 79.

²⁹ PAP, I. m., 54.

³⁰ Uo., 92.

³¹ BIRÓ Tamás, *A zsidóság irányzatai*, 2003. Online elérés: http://birot.hu/publications/zsidó_iranyzatok.htm Utolsó letöltés: 2020. szeptember 28.

lelkiismeret-furdalással jár. Ezt jelzi, hogy amikor meglátja Jeremiát, mikor az eljön Gyuriért, egyszerre érez félelmet és meghatottságot, illetve az is, hogy amikor közelednek az ünnepek, alakja egyre inkább átalakul, és hasonlítani kezd ortodox aszkéta apjához. Kapcsolatuk tehát összetett: az apa néha úgy érzi, Jeremiának igaza van, és ő maga tényleg rosszul éli az életét, ezért is adja neki végül engesztelésképpen legkisebb fiát. A tett a már emlegetett Izsák-áldozatot visszhangozza, melyben az apa Istent választja a gyermek helyett – ebben az azonosításban a nagypapa felel meg Elohim alakjának.

A szöveg narrátori szólama azt sugallja, hogy az az örökség, amit Jeremia képvisel, elfogadhatóbb, mint az apáé, mely képmutató. Előbbihez együttérzéssel és bizonyos értelemben csodálattal tud fordulni (ennek jelölője lehet, hogy a nagypapát pozitív jelzőkkel is illeti³²), utóbbit azonban elítéli. Ennek a viszonyulásnak főként az önazonosság kérdése képezi az alapját: az apa mintha csak meg akarna felelni az életét alakító szabályoknak: egyrészt a polgári értékrend normáinak, másrészt a vallási vezető pozíciójával járó előírásoknak. Istenre hivatkozik, azonban viselkedése korántsem követi a tanításokat: megveri, megalázza gyermekét, amikor az kérdezni mer tőle. A külsőségek fontosabbak számára, mint a tan tényleges megélése: „Teljesen elég, ha rendesen viselkedsz, tisztességesen tanulsz, s templomba jársz”³³ – mondja a fiának. Ezt a jellemvonását emeli ki az a korábban már említett jelenet, melyben a kis Gyurka az apa temetési beszédeiről tudósít. Ebből a szövegrészből kiderül, hogy az apa attól teszi függővé a temetési beszédek tartalmát és terjedelmét, hogy ki „jó” zsidó, és ki megnyit fizet: „Tudom, hogy van nagy temetés és kis temetés, a nagy a gazdagoknak jár, s ezért többet fizetnek apámnak, mint a kisebb temetésért”.³⁴ Itt egyértelműen a gyermek szemszögéből látjuk a történetet, az elbeszélő én nem lép közbe, hogy tágabb összefüggésbe helyezze apja viselkedését. Azonban más szöveghelyeken megjelenik az a felnőttkori, utólagos belátás, hogy az apa viselkedését a gyermekkori nélkülözés határozza meg. Az apa háttértörténetéről szóló tudás az elbeszélő énhez tartozik. Ebben az esetben tehát a Dorrit Cohn-i értelemben vett disszonáns ön-narrációról beszélhetünk, ahol a gyermekszereplő (elbeszélő én) saját horizontjának korlátai miatt nincs birtokában azoknak az információknak, amelyeknek felnőttként – az elbeszélés idején – már igen.³⁵ Az elbeszélő én megértőbben fordul apja felé, mint azt egykor gyerekként tette/tehetette, azonban még így is egyértelmű a két alak közti távolság. Míg az apában élő nélkülözött gyermek felé empátiával tud fordulni, addig a felnőttet már nem tartja hitelesnek, tehát nem feltétlenül azonosul az apa utólagosan felismert nézőpontjával – így hangolja át a regény értékszerkezetét a retrospektív narráció.

Az apa és a gyermek viszonyához kapcsolódik még egy fontos szimbólum: a megfojtás. Ezen a ponton összemosisódik a nagypapa és az apa alakja: Gyuri, miután végrehajtotta nagy lázadását, és lebetegszik, azt a víziót látja, hogy apja megfojtja, és ő már

³² Például: „fantasztikus és veszedelmes világot épített”, „szenvedélyes”, „[c]sak egy feltaláló, egy kémikus, egy biológus hajlik így kísérletei fölé, mint ahogy ő nézte a régi könyvek betűit”. PAP, I. m., 13, 16, 28.

³³ Uo., 126.

³⁴ Uo., 53.

³⁵ Dorrit COHN, *Áttetsző tudatok = Az irodalom elméletei*, II., szerk. THOMKA Beáta, Janus Pannonius Tudományegyetem – Jelenkor, Pécs, 1996, 108.

valójában halott. Ez a kép az imazsinór metaforáját hívja elő ismét, az apai örökség a gyerek életét fenyegeti. Azonban amíg a nagypapa esetében nem Gyuri hal meg, hanem Jeremia, addig itt már a gyermek lesz az áldozat, és a fiú képzeletében az apja öli meg – ez ismét a kétféle örökség különbségét jelezheti Azarel Gyuri szemszögéből.

Az anya figurája is figyelmet érdemel abból a szempontból, hogy miként viszonyul a zsidó örökséghez. Kétféle forrásból is tudjuk, hogy az ő családi háttere más, mint az apáé. Egyrészt az elbeszélő én világít rá: „Az ő szülei jómódú bérlők voltak, Bártfai grófék házi zsidói, fontosabb volt náluk a gyarapodás a Tannál s a *Magyarázatoknál*: homlokegyenest másképp gondolkodtak, mint Jeremia apóék.”³⁶ Másrészt ez a jellemzés nagyon hasonló ahhoz, amelyet Jeremia apó ad az anyáról a már citált, neki írott levelében, így azt feltételezhetjük, hogy az elbeszélő én egyetért a nagypapa megfigyeléseivel. Az anya – talán éppen a családi háttere miatt – lelkesedik a szép és finom holmikért, azonban az apa alakja miatt sokszor meghasonlik: úgy szeretne viselkedni, hogy méltó legyen a férfihoz. Az anya „benne áll” a hagyományban, a zsidó nők tradicionális életét éli: „A házimunkák, a takarékoság, a díszítés vágya mindig uralkodott rajta [...] pontosan úgy, ahogy ez meg van írva a hitvesről szóló imában. [...] Anyámat szinte össze lehetne illeszteni ezekből a versekből, olyanformán, hogy ami benne ezeken kívül volt: az csak zavarta őt” – mondja az elbeszélő én.³⁷ A regény szempontjából nagyon fontosak ezek a „kilógó részek”: ezek lesznek ugyanis azok, amelyeknek köszönhetően Gyurka kapcsolatot tud találni anyjával. Az esztétikai gyönyör élvezetére és a játékra való igény sok hasonlóságot mutat Gyurka viselkedésével: míg neki a mesék, anyjának a szép bútorok nyújtanak örömet. Az anya esetében ez az ösztönös vonzódás a „szép” felé szembekerül azzal a tudatos igyekezettel, hogy a rabbifeleség szerepének meg akar felelni. Azonban amikor az anya az apa felől érkező erkölcsi tanítást igyekszik számon kérni gyermekén, akkor ő képmutatónak érzi viselkedését: felteszi magának a kérdést, hogy anyja akkor is szeretné-e, ha vak vagy süket lenne, és nem csak akként a Gyuriként, akit ő csinált belőle.³⁸ A kislány ezen a ponton öntudatlanul is a szeretet természetére reflektál: „Az ember minden külső és belső meghatározó jegytől megfosztott absztrakt lénye érdemli meg a szeretetet, legyen bár konkrétságában rút, beteg, buta vagy gonosz” – fogalmaz ezzel kapcsolatban Lichtmann Tamás.³⁹ Ez a gondolat rímel a jézusi tanításokra. Azonban az anya ezt az elvet nem gyakorolja, erre utal a következő idézet: „el kell titkolnunk ezt a szégyent, aki te vagy nekünk” – mondja Gyurinak.⁴⁰

Gyuri testvérei, Ernuskó és Oluska is hasonló módon közelednek a hagyományhoz, mint az apa és az anya, mindegyikük viselkedését meghatározza a családfő felől érkező elvárás. A két gyermek látszólag beavatódott abba a hagyomány- és elvárás-

³⁶ PAP, *I. m.*, 7–8.

³⁷ *Uo.*, 11.

³⁸ „Most már végre készen van velem anyám. Megnéz, tetszik neki, amit rajtam csinált, aztán leültet, hogy ne mozogjak, nehogy valami baj legyen velem [...], azzal a Gyurival, akit most csinált belőlem.” *Uo.*, 95.

³⁹ LICHTMANN, *Pap Károly*, 169. Ezt a problematikát Pap Károly több műve is körüljárja, számos szövegében a testileg vagy értelmileg fogyatékos szereplők lesznek a szeretet igazi képviselői. Ennek eminens példája Mikáel, a *Megszabadítottól a haláltól* című mű főhőse.

⁴⁰ PAP, *I. m.*, 145.

rendszerbe, amit az édesapjuk felállított. Ez az elvárásrendszer egyfelől a neológia szabályait tartalmazza, másfelől a városi, polgári mintacsalád képzetét szolgálja. Azonban fontos azt is kiemelni, hogy az elbeszélő én nézőpontjából ez a beavatódás csak formális lehet, hiszen az apa maga sem „éli át” a tradíciót, tehát nem is adhatja át annak „igazi” jellegét. Szemben Jeremia apóval, aki – minden ellentmondása és fanatikussága ellenére – valóban a hagyományban él.

A kettős identitás felé

A harmadik generációt képviselő Gyurka számára az egyik legerősebb érzés a rettegettség, amit mind a nagyapával, mind az apával szemben átél. A rettegettség ellenére – vagy pontosan emiatt – gyermekkorában, együttélésük alatt nagyapja mindenható pozícióba kerül számára, hiszen egész életét ő határozza meg. A „megistenülés” tovább erősödik Jeremia halála után: Gyuri úgy érzi, hogy nagyapja élet és halál birtokában van, ki más lehetne tehát, mint maga a mindenható, Elohim: „Valamennyi élményem frisségét korai zúzmara lepte el: Jeremia apó és az ő Elohimának a lehelete.”⁴¹ A lehellet a teremtés képzetét idézi fel, melynek történetét az apó osztja meg a fiúval, és el is játssza neki azt: „És formálta vala az Úr az embert a földnek porából, és a maga lehelletét lehelte az ő orrába. Így lőn az ember élő lélekké... S megmutatja.”⁴² A teremtés-metafora folytatódik, amikor az elbeszélő én így fogalmaz szüleihez való visszakerülése kapcsán: „Előlről kell végigélnem az emberiség őskorát.”⁴³ Gyuri nagyapjával közös története minden tragikumával együtt azt az üzenetet is magában hordozta, hogy az apó (a fiú szemében: Jahve) egyedül Gyurit választotta ki. A nagyapától tehát kitüntetett figyelmet kapott – még ha ez a figyelem odafordulás és szeretet nélküli is volt –, azonban Jeremia halála után, visszakerülve családjához, Gyuri csak egy lesz a három gyermek közül, és ezt nehezen viseli: „ősapáimhoz méltóan én is egyszerűen hittem abban, hogy pusztá létezésemmel, pusztá hitemmel rászolgáltam arra, hogy az legyen, aminek hittem magam; szeretetre méltó és kiváló.”⁴⁴ A kis Gyuri gyermekori önzése a narrátor értelmezői kommentárja által összekapcsolódik népének – az elbeszélő én által interpretált – vallási felfogásával.

Miután Gyuri visszakerül szüleihez, és felfedezi a lakást, ahol az Azarel család él, szobáról szobára bolyong. Az új helyszín egyfajta mozdulatlansággal, élettelenességgel és zártsággal kapcsolódik össze. A nagyapónál a tér ugyan félelmetes volt, de mégis tágas. Gyuri az új világ zártságából – mely nemcsak a tér szűkösségéből fakad, hanem a család és az általa képviselt hagyomány zárt rendjéből – csak a mesék által tud kiszabadulni. A mesék adják meg a közösség érzését a fiúnak, és igazolják világképét: „mindenki tudja, mint ahogy én is tudom, hogy ez az Isten nem létezik, nem igaz, csak a könyvben van, arra való, hogy mi, kicsinyek, tanuljunk, azonban mindenki tudja, hogy nincs és sohse fog megjelenni! Mese, mint az Üveghegy.”⁴⁵ Azonban fontos

⁴¹ Uo., 36.

⁴² Uo., 30.

⁴³ Uo., 35.

⁴⁴ Uo., 104.

⁴⁵ Uo., 126.

kiemelni, hogy a Gyuri által olvasott és kitalált mesék elsősorban a keresztény világhoz kapcsolódnak, ezzel is kifejezve a gyermek közeledését ehhez a kultúrkörhöz. Gyuri esetében egyfajta hibrid identitásmodellről beszélhetünk, mely inkább a felnőtt narrátor perspektívájából értelmezhető, hiszen Gyuri gyermekként még nem annyira tudatos, hogy felmérje, a zsidóság és a kereszténység összeegyeztethető-e egymással, vegyíthető-e a két vallás és kultúra egyes elemei. Viszont ösztönösen vonzódik a kereszténységhez, aminek az oka egyrészt a kíváncsiság, másrészt az, hogy a család tabusítja előtte ezt a témát. Felnőttként, saját története elbeszélőjeként azonban már tudatosan vállalja a kettős identitást, emiatt tehát érdemes elkülöníteni a gyermekkori reflektálatlan választást a felnőttkori tudatostól.

Gyuri alakjának másik mozgatórugója a magányosság. Halott nagyapján kívül senkivel nem tud közösséget vállalni. Családja mintha kiközösítené, és ugyanezzel az alapélménnyel találkozik az iskolában is, ahol egyik gyermek sem akar a barátja lenni, és a tanítónő sem vállalja, hogy „második anyja” lesz. Gyurka viselkedését „butaságként”, „rosszaságként”, végül pedig egyenesen „örülteként” interpretálják. A fiú tetteinek origója, hogy mivel kérdéssel nem jut semmire – hiszen apja, ha meg is próbálja neki magyarázni családi örökségük, a zsidóság és Isten mibenlétét, akkor sem tud/akar a gyermek szintjén beszélni –, a cselekvést hívja segítségül, az által próbál figyelmet kapni. De nemcsak a figyelem vágya hajtja, hanem a félelem is – részben ezért csap át viselkedése cselekvő agresszióba. Fél a körülötte levő világtól, a nagyapától, az apától, a keresztényektől – idegen számára a közeg, és a tapasztalatok terén jócskán le van maradva társaitól és családjától, hiszen nagyapjával egy teljesen izolált világban élt. Állandó félelemérzete miatt gyávanak tartja magát, ez a gyávaságérzet pedig ráíródik arra a sztereotípiára, amellyel a mindennapi életben találkozik: „gyáva zsidó”. Ezen a ponton nehezen szétszalazható az elbeszélő én, a gyermek és a felnőtt elbeszélő én nézőpontja és szövege: a gyermek élménye, hogy a „poncichter”⁴⁶ fiúk úgy csúfolják: „Feiger Jud”,⁴⁷ azonban a „gyáva zsidó” toposza a felnőtt nézőpontjából is értelmezhető: a korban az antiszemita bevett szófordulata. Gyuri hiába próbál közeledni családjához és annak zsidó örökségéhez, nem avatódik be a hagyomány rendjébe. Ugyanez a helyzet a kereszténységgel: „Kereszténynek gyáva vagy. Zsidónak meg lusta vagy”⁴⁸ – mondja egyik önmagával folytatott belső párbeszéde során. Az említett hibrid identitás tehát – gyermekként legalábbis, de a felnőtt narrátor részéről sem történik erre reflexió – nem hozza magával a közösséghez tartozás élményét, Gyurka magányosnak érzi magát, és az elbeszélő én sem tudja feloldani a távolságot, ami a többi embertől elválasztja.

A gyermekszereplő választása azért is fontos lehet, mert „a gyermeket a családi szokások és hagyományok kapcsolják be a társadalom és a kultúra szimbolikus rendjébe”.⁴⁹ Gyurit a szeretet vágya hajtja, az, hogy lássák és ismerjék igaz valóját. Ez az

⁴⁶ A „poncichter” szónak felel meg, mely a német Bohnenzüchter 'babtermesztő' szó magyarosítása által jött létre. Jelentése: „Sopron környéki német gazdálkodó, főleg szőlőtermesztő.” TÓTFALUSI István, *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*, Tinta, Budapest, 2008, 749.

⁴⁷ A német kifejezés jelentése: „Gyáva zsidó.”

⁴⁸ PAP, I. m., 154.

⁴⁹ GINTLI, A *hagyomány arcai*, 29.

odaforulás a feltétlen szeretetet igényli: „látlak fiam, tudom, hogy ki vagy, és csak téged szeretlek” – szeretné hallani szüleitől.⁵⁰ Azonban fontos hangsúlyozni, hogy a gyerek azt akarja, hogy csak őt szeressék. „Ez a szeretetigény [...] féktelen, önző és gögös. A szeretetet úgy igényli, hogy ő semmit sem ad cserébe, nem megy alázzattal az emberek elé, mint Mikáél vagy Leviát” – írja Lichtmann Tamás, összevetve Gyuri alakját Pap Károly *Megszabadítottál a haláltól* és *A nyolcadik stáció* című regényeinek főszereplőivel.⁵¹ Ez a viselkedés tehát nem felel meg a feltétlen szeretet elvének. Az elbeszélő én sokszor a következőképpen írja le gyerekkori tulajdonságait: „féktelen önzés”, „mohó vágy és büszke képzelet”, „hiúság”, „falánkság” – a felsorolás részben a hét főbünt idézi. Értéktételével azt jelzi, hogy nem azonosul egykori énjével: „Az *Azarel* írója [helyesebben: elbeszélője – M. T.] már nem azonos gyermekhősével, kritikus távolságtartással mutatja be korábbi énjét, vagyis az elidegenedést már nem éli, hanem kívülről, az okok feltárásával együtt ítéli meg” – állapítja meg Lichtmann Tamás.⁵² Amikor Gyurka azt szeretné, hogy a tanárnő a második anyja legyen, viselkedését az elbeszélő én kétféle oldalról is interpretálja: „Ha akarom, túlzott gyermekes érzékenységnek nevezhetném ezt a hitet, ha akarom, egy kicsiny keleti vadember naivitásának, a valóság ugyanaz”.⁵³ Ezen a ponton ismét egymásra íródik a szöveg teológiai értelmezése és a gyermek élettörténete.

Gyurinak a családjáról alkotott benyomásai csak akkor változnak meg, miután apja egy alkalommal megveri komizságáért, és egyedül marad a sötétben, közben pedig alkonyodni kezd. Az alkonyat a szombatidőt, annak nyugalalmát idézi, egyfajta meditatív állapotot:⁵⁴ „A sötétedés lassan meglágyította bennem mindazt, ami történt. [...] Lassan ijedt és alázatos szeretettel osztogattam szét családom tagjai közt a nap-szállat utolsó fényét, hogy a sötétség elől, amely egyre vastagabban és mélabúsabban vett körül, legyen kikhez menekülnöm!”⁵⁵ A sötétedés, a tél és az elmúlás a halál képzetével kapcsolódik össze – a halál öntudatlan félelme hozza meg a gyermek megnyihülését családja irányában. Ez a mozzanat többször is visszatér a regényben: mikor Gyurka ki akar ugrani az ablakon, és halálközeli élményt él át, a következőt mondja róla a narrátor: „minden »igazibbá« vált [...] a halál nem ismert, nem tudott félelmétől”.⁵⁶ Az elbeszélő én „a nem ismert” kitétellemel ismét jelzi, hogy gyermekként még nem volt birtokában ennek a tudásnak. Azonban azt is ki kell emelnünk, hogy Gyuri esetében mindig valami tisztátalan érzés vezet el a szeretet gondolatáig (fontos, hogy

⁵⁰ PAP, *I. m.*, 41.

⁵¹ LICHTMANN, *Pap Károly*, 162.

⁵² *Uo.*, 159.

⁵³ PAP, *I. m.*, 104.

⁵⁴ „[S]zombaton a világ *tökéletes*: tökéletes és változatlan dolgokkal társítjuk. Nemcsak azért szüneteltetjük a sötétség ellen folytatott harcot, hogy erőt gyűjtsünk a következő támadáshoz, hanem azért is, mert nincs sötétség: a fényt, melyet a pozitív cselekedeteink által hozunk létre, és amelyet hét közben elhomályosít a világiasság mindennapi életünket beburkoló és elhomályosító fátyla, kifinomultabb lényünk most már érzékeli.” *Mózes imája, sábeszi imakönyv*, szerk. OBERLANDER Báruch rabbi, ford. SIMON SÁRONI, Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség – Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest, 2006, XIX. (Kiemelés az eredetiben.)

⁵⁵ PAP, *I. m.*, 70.

⁵⁶ *Uo.*, 109.

csak a gondolatáig, és nem a tényleges gyakorlásáig): a félelem, a düh, az önvád, a gyávaság vagy a gög. A gyermek ugyan beismeri a hibáit, ami az egyik első lépés a Pap Károly-oeuvre-ben afelé, hogy valaki eljusson a szeretet gyakorlásáig,⁵⁷ de utána visszasiszlik az azt megelőző, önző állapotba. A szeretetért cserébe mindig követel valamit: csak akkor szereti anyját, ha az elhagyja érte a családját; apját pedig akkor, ha bevallja az ellene elkövetett bűneit. Istenben is csak akkor hajlandó hinni, ha megmutatja magát. Ez a fajta alkudozás messze áll a feltétlen szeretet gyakorlásától. Nagyon izgalmas ebből a szempontból, hogy Gyuri kifordítja a jézusi viselkedést: „aki üt, azt visszaütöm” – mondja,⁵⁸ ahelyett, hogy a tanítást követné: „Én pedig azt mondom néktek: Ne álljatok ellene a gonosznak, hanem aki arczul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orczádat is.”⁵⁹ A szeretetnélküliséget részvétlenség is kíséri: „nem érzek irántuk semmi részvétet, mint ahogy magamat se sajnálom” – mondja családjáról.⁶⁰ Az irgalom gyakorlása is visszatérő motívum Pap Károly életművében, erről tanúskodik többek között az *Irgalom* című novella, de *A nyolcadik stáció* című regény is. Gyuri gyermekként beismeri a bűneit: „én rossz vagyok, de én ezt nem tagadom” – mondja,⁶¹ de nem jut el a megbánásig, szülei iránt pedig nem tud irgalmat érezni. Azonban felnőttként, történetének elbeszélőjeként már felismeri viselkedésének önző voltát. Ezzel együtt azt sugallja, hogy a megbánás után sem tudja apját szeretni: „ezt az alapelveket [a szeretet parancsát] maga sem képes maradéktalanul érvényre juttatni, mivel a retrospektív narráció az apa alakjáról szólva nem tud a szeretet nyelvén beszélni” – írja Gintli Tibor az *Azarel/Jordán-novellákkal* kapcsolatban,⁶² és ez a regényre is igaz lehet.

A kétféle nézőpont (elbeszélő én és elbeszéltné én) elkülönítésével kapcsolatban elmondható, hogy ahogyan az *Azarel/Jordán-novellákban*, itt is elsősorban az emotív nyelvi-kommunikációs funkció túlsúlya jellemző a gyermek szövegrészeire, melyeket felkiáltások, meseszerű, expresszív képek színesítenek; míg a narrátor nyelvének jellemben inkább az információ átadásának funkciója dominál, hangvétele sokkal kevésbé felfokozott érzelmileg, mint a fiúé.⁶³ A novellák elbeszéléstechnikájának sajátosságát

⁵⁷ Lichtmann Tamás így fogalmaz: „A *Zsidó sebek és bűnök* végén Pap Károly meghirdeti az emberi és művészi programját, amelynek lényege: »vissza önmagunk bírálóitába«. Fel kell tárni a bűnöket, le kell hatolni a gyökerekig, meg kell világítani az összefüggéseket és az okokat, és majd csak ezek után lehet elindulni a megoldás útján.” LIGHTMANN, *Pap Károly*, 158.

⁵⁸ PAP, *I. m.*, 156.

⁵⁹ Mt 5,39

⁶⁰ PAP, *I. m.*, 58.

⁶¹ *Uo.*, 141.

⁶² GINTLI, *A hagyomány arcai*, 37.

⁶³ Az elbeszélői és karakteri nézőpontok és szövegek szétválasztásához Wolf Schmid szempontrendszerét használom. Jelen esetben, mivel visszatekintő énelbeszélésről van szó, a karakteri nézőpont (és szöveg) az elbeszéltné nézőpontjának (és szövegének) felel meg: „In the following, a catalog of features will be compiled, in which it is possible for the narrator’s text [...] and the characters’ text [...] to differ. This catalog does not assume a certain type of texts or their absolute opposition, but rather starts from the empirical fact that the texts can have very different profiles in different works. For this reason, it is, as a catalog of possible differing features, applicable to every concrete work. Naturally, this catalog of features corresponds to the catalog of parameters distinguished for perspective. [...] [W]e obtain the following catalog of features: 1. Thematic features, [...] 2. Ideological features [...], 3. Grammatical

képező újraátélő narráció viszont mintha hátrébb szorulna a regény esetében, ezáltal könnyebben elkülöníthető a két (gyermeki/szereplői és felnőtt/narrátori) nézőpont és a hozzájuk tartozó szövegrétegek. A visszaemlékező pozíció a regény esetében sokkal explicitebb, mint a novelláknál. Nemcsak a múlt idő használata indikálja⁶⁴ (mely azonban nem kizárólagos, hiszen egyes részek jelen idejűek), hanem az is, hogy az emlékezés folyamata számos alkalommal szövegszerűen is megjelenik: „Néha, mikor a nyári nap sugarai egyszerre úgy világítanak, mint akkor, vagy ha egy fát látok, amely, mintha onnét a templomudvarról »szökött volna meg«, újra hallok a tanulók lamentációs tanulását, amellyel a sorokat, szavakat mintegy ringatták magukban, valami különös gépies örömmel és fájdalommal.”⁶⁵ Továbbá a két (gyermeki és felnőtt) nézőpont különbsége is reflektálttá válik: „ha a vér szavát hallva, meg is értettem volna, mit követel tőlem és mit kell követelnem anyámtól, s hozzárohanva, odakiálthattam volna neki: ilyennek kell lenned! Erre vágyom tőled, ezt kívánom! Csak akkor leszel igazán anyám! De csak a hangot hallottam, a vér hangját, s szavát nem értettem, csak vágyakoztam.”⁶⁶ Az említett jellemzőkön túl az idézőjelek gyakori használata is a narrátori jelenlétet erősíti. A két én (elbeszélő és elbeszéltné) közötti távolságot tehát egyértelműen felfedezhetjük, azonban az is kiderül, hogy a gyermekkori élmények a narráció idején is kísértik a narrátort, tehát nem beszélhetünk az újraátélő tendencia teljes mellőzéséről. Gyuri gyermekként vágyait és azoknak természetét nem tudja megérteni, és ez mintha felnőtt korában, az elbeszélés idején sem változna meg. Ennek az is lehet az oka, hogy ennek a vágnak a mélyén van egy irracionális, agresszív komponens, amely az értelem révén nem számolható fel, és a személyiség egy olyan rétegére utalhat, amelyet az ösztön irányít: „Borzalmas, fájdalmas vágy [...] Te vagy az ördög, az igazi pokol, aki érthetetlen nyögéssel tüzeled alantól a világot, de nemcsak tűz vagy és pokol, pusztító ördög, hanem te szítod az emlékek tüzeit is, amelyeknél a sötétképű Héphaiszosz kovácsolja műveit...”⁶⁷

Az Izsák-áldozat, a bűnbeesés és a tékozló fiú példázata

Az örökség problémaköre nemcsak a narrátori szinten jelenik meg az elbeszélő én értelmezői kommentárjai révén, hanem a gyermek Gyuri is számos alkalommal találkozik a zsidó hagyománnyal. Az egyik visszatérő elem az Ábrahám-történet: a kis Gyuri a primer történetet a templomban hallja, amikor apja prédikál. Mikor megkérdezi, miről beszél az apja, az anya így válaszol: „Talán Ábrahámról, a mi ősapánkról.”⁶⁸ Másodszorra tanítója, Würtz mesél Gyuri osztályának Ábrahámról. Ez alkalommal

features of person, [...] 4. Grammatical features of tense, [...] 5. Grammatical features of the orientation system, [...] 6. Features of language function, [...] 7. Stylistic features of the lexis, [...] 8. Stylistic features of the syntax.” A nyelvi funkciók elkülönítése a 6. ponthoz tartozik. Wolf SCHMID, *Narratology. An Introduction*, ford. Alexander STARRIT, De Gruyter, Berlin – New York, 2010, 140–142.

⁶⁴ Lásd az előző lábjegyzetben idézett szempontrendszer 3. pontját. *Uo.*

⁶⁵ *PAP, I. m.*, 14.

⁶⁶ *Uo.*, 43. (Kiemelés az eredetiben.)

⁶⁷ *Uo.*

⁶⁸ *Uo.*, 88.

már a fiú is reflektál az elbeszélésre: az ő szempontjából az a tanulsága a történetnek, hogy Ábrahám jobban szereti Istent, mint a fiát, tehát nem lehet jó ember, hiszen feláldozza a gyerekeit. El is meséli Jeremia és a saját történetét Würtz tanítónak, egyfajta párhuzamot vonva a nagyapja által elégetett játékaik és Ábrahám áldozata között (a két jelenet között a tűz a kapcsolódási pont, mely az „áldozat” alatt ég). Gyuri szerint Ábrahámnak a gyereket kellett volna választania Isten helyett. Ez a történet saját életéről is szól: úgy látja, a szülei – elsősorban az apja – feláldozták a „nagyapa-istennek”, Jeremiának, és ezzel cserbenhagyták.

A másik jelentősebb bibliai allúzió a bűnbeesést tematizálja, a kép leírását a következőkben hosszabban idézem:

[Az udvaron] innét vagy onnét, bármikor felhallatszhatott anyám vagy apám hangja, egy-egy „Ádám hol vagy”, amely a játékok paradicsomkertjében bolyongó gyermekégetet ugyancsak gyakran és bőven szokta figyelmeztetni az örökös és szigorú felügyelet szégyenére és félelmére. Az Úrnak, vagyis apámnak, és angyalának, vagyis anyámnak a hangja ilyenkor meg nem annyira a Tudás fájától óvott, mint inkább csak az Élet fájától, vagyis a szenvedélyes játéktól. De nem ugyanaz volt az átka mind a kettőnek, a Tudásnak és a szenvedélyes Életnek?: a meztelenség, amelyre szégyennel és félelemmel döbbsentem rá anyám vagy apám konyhaablakból kiáltó hangja hallatára, csakúgy, mint első ősatyám, Ádám, mikor paradicsoma felett megdördült az Előhim hangja? Még a szöveg is majdnem ugyanaz volt, csupán gyermekségemhez profanizálódtak az ősi szavak: gyerek, hol vagy?⁶⁹

Az elbeszélte iteratív jelenet a narrátori értelmezés révén kap teológiai interpretációt. A szégyen és a félelem érzései az örökös, szigorú felügyelet miatt alakulnak ki a gyermekben. A család nem engedi, hogy megismerje az „életet” és a „játékok”. Az apa az idézett jelenetben – ahogy a szöveg során számos alkalommal – isteni pozícióba kerül. Az azonosítás ebben az esetben is kétirányú: nemcsak az apa hasonló Istenhez, hanem az Isten is az apához. Azarelék istene, ahogy Jeremia apóé is, fegyelmező és szigorú, nem megértő és megbocsátó. Gyuri figurája Ádámmal lesz párhuzamos, Isten első „gyermekével”, aki szintén alávetett egy nála feljebb való hatalomnak. Ádám gyermeki szerepét mutatja, hogy ő is a beavatódás előtt áll, azonban ez a beavatódás – a tudás megszerzése – történetében összekapcsolódik a bűnnel. Gyuri szégyenérzete egybecseng az első ember szégyenérzetével, amikor az felfedezi (az említett tudás révén), hogy meztelen. A szövegrész azt az üzenetet hordozza magában, hogy a megismerés egyfajta büntetést von maga után. Ez a gondolat összefoglalja a regény konfliktusát: a gyermek a család által avatódik be a zsidó hagyomány szimbolikus rendjébe (és általa: a világ rendjébe), és ehhez az apai (isteni) utat kell követnie. Amint máshogy tesz, a „kiűzés” lesz a büntetése. Amikor a gyermek öntudatra ébred a tudás adománya által (az édenkerti képben: felismeri meztelenségét), akkor elveszti Isten, a mindenkor apai kegyeit – Pap Károly életművében, melyben a saját, az apaitól eltérő identitás kialakítása a tét, ez a szimbólum nagyon fontos szerephez jut.

⁶⁹ Uo., 107.

A harmadik részlet, melyet a következőkben elemzek, a regény végén olvasható tékozló fiú-allúzió. Szövegszerűen veszem sorra az eltéréseket az eredeti példázat és Azarel története között. A tékozló fiú példázatában a fiatalabbik fiú elhagyja a szülői házat, kikéri, majd eltékozolja az örökség rá eső részét. Miután feléli a vagyont, és nélkülözni kezd, rájön, hogy vétkezett, és hazatér apjához. Így szól, mikor az apai házhoz érkeve meglátja őt: „Atyám, vétkeztem az ég ellen és te ellened. És nem vagyok immár méltó, hogy a te fiadnak hívattassam!”⁷⁰ Az apa tárt karokkal fogadja fiát, és lakomát rendez neki: „Hozzátok ki a legszebb ruhát, és adjátok fel rá, és húzzatok gyűrűt a kezére, és sarut a lábaira!”⁷¹ Kettejük mellett a jelenet harmadik szereplője az idősebb testvér, aki nem érti, hogy apja miért fogadja vissza a kisebbik fiút, hiszen az eltékozolta a vagyonát. Az apa erre így szól: „Fiam, te mindenkor én velem vagy, és mindenem a tiéd! Vigadnod és örülnöd kellene hát, hogy ez a te testvéred meghalt, és feltámadott; és elveszett, és megtaláltatott.”⁷² A példázat több értelmezési síkot is megnyit. Az egyik ezek közül II. János Pál pápa értelmezésében, hogy a „szenvedés eredője, célja és értelme az irgalomban mutatkozik meg”.⁷³ A tékozló fiú a nélkülözés után tér vissza apjához, aki megbocsát neki, így a bűnbánat és a megtérés motívumai is feltűnnek a történetben.

Vizsgáljuk meg, hogyan alakul át az ismert történet az *Azarel*-ben: Gyurka elhagyja a családi házat, miután édesanyja nem adja meg neki, amit követelt tőle: hogy szökjön el vele, és hagyja ott érte a család többi tagját. Apja sem ismeri be az ellene elkövetett bűneit, továbbá a gyermek sem játékokat, sem meséket, sem szeretetet nem kap otthon – a tékozló fiú történetében ez a vagyon rá eső részének felelhet meg, amit a fiú az apai háztól vár. Gyuri tehát útnak indul, ahogy a tékozló fiú is. Útja során kéreget, keresztényektől és zsidóktól egyaránt, és eközben másnak tettei magát, mint aki, annak érdekében, hogy ne ismerjék fel, hogy ő a zsidó pap fia. Nem áll be dolgozni béresnek, ahogy a tékozló fiú, hanem másokat manipulálva koldul. Saját lakomáját üli meg: krémest és virslit eszik. A tékozló fiú tetteihez képest kisülílnék tűnhet Gyuri cselekvése, azonban az ő gyermeki szintjén ez számít lázadásnak. A kisfiú eltervezi, hogy megbünteti apját mindazért, ami vele történt. Rabbi édesapja prédikációja közben le akarja leplezni annak gonoszságát, azonban mielőtt belépne a templomba, mintha Isten szólna hozzá,⁷⁴ aki azt kéri, mondja ki azokat a mondatokat, amelyekhez hasonlót a tékozló fiútól is hallottunk: „te csak menj ki majd a szószerék elé és mielőtt apád beszélni kezd, leborulsz és ezt kiáltod: – Gonosz vagyok én, és koldus, nyomorult. És »bűnbe« vittem az apámat”.⁷⁵ Gyuri azonban Istennel is feleselve azt akarja, hogy előbb apja vallja be bűneit; Isten pedig mutassa meg magát, hogy elhiggye, létezik.

⁷⁰ Lk 15,18–19

⁷¹ Lk 15,22

⁷² Lk 15,31–32

⁷³ A pápa értelmezési kísérleteit Plugor Magor foglalja össze tanulmányában: *PLUGOR Magor, A szeretet csele. Test-konceptusok a tékozló fiú példázatában = Test-konceptusok és test-reprezentációk az irodalomban és a kultúrában*, szerk. BOROS Oszkár – HORVÁTH Kornélia – OSZTROLUCZKY Sarolta – VARRÓ Annamária – ZSUPPÁN Klaudia, Gondolat, Budapest, 2015, 267.

⁷⁴ Legalábbis Gyuri így interpretálja a hangot.

⁷⁵ *PAP, I. m.*, 193–194.

A kisfiú az Istennel folytatott belső vitája során végül beleegyeznek ugyan, hogy előbb ő vallja be bűneit, de titkon mégis arra vágyik, hogy apja viszonzozza ezt a tettet. A szeretet gyakorlása és a bűn beismerése ebben az esetben nem tiszta forrásból történik meg, szemben a tékozló fiú történetével. Miután Gyurka apja elé járul, és beismeri bűnei egy részét – mely jelenet „döbbenetes erejű felidézése a tékozló fiú példázatának, ám a költői szenvedély, s mély lélektani beleélés mögött az írói távolságtartás iróniája húzódik”⁷⁶ –, az apa azt mondja neki, hogy szereti – ebben a mozzanatban párhuzamos a két történet. Azonban a tett után Gyurka elájul és megbetegszik. „A tékozló fiú az örökké »izgága« Szellemet képviseli [...] Csalódnia kell azonban, hiszen erős lélek és kitartó test nélkül a szellem sem juthat eredményre” – fogalmaz Plugor Magor az eredeti példázat értelmezésekor.⁷⁷ Az *Azarel* című regényben Gyurinak egyik tulajdonság sem adatik meg, testi gyengesége, „kicsinysége” számos alkalommal említődik a szövegben, és folyamatos lelki tusái is végigkísérik a regényt.

Pap Károly művében az apa és az anya szeretete feltételhez kötött. Amikor Gyurka el akarja mesélni, hogy mi történt vele és Istennel, apja így reagál: „Mi mindent elfeledtünk és megbocsátottunk. Anyád is, én is. Az egészséget betegségnek tekintjük, ami volt. Ami elmúlt és vége. – S nyomatékosan folytatta: – És te is tekintsd annak, és feledd el szépen mindent, úgy, mint mi, ez lesz a legjobb.”⁷⁸ Ráadásul az apa a testvéreknek sem magyarázza el Gyuri tettének okát, így ők is betegségként kell, hogy kezeljék a történeteket, szemben a példázattal, ahol az apa megvédi a fiát. Az *Azarel* család nem jut el a teljes, önzetlen szeretetig és a részvét gyakorlásáig, mint a tékozló fiú példázatában az apa. De az, hogy a parabola ismert végkifejlete nem ismétlődik meg, nemcsak az apán, hanem a fiún is múlik: „Azarel bűnbánata, megtérése nem igazi megtérés erkölcsi értelemben: nem a bűnös, a rossz útra tévedt tékozló fiú tér meg a jóság és szeretet tiszta világába, hanem a nemes célért kisszerű eszközökkel harcba induló lázadó török meg a polgári rend falain” – fogalmaz Lichtmann Tamás.⁷⁹ A példázat esetében Plugor felveti a tékozló fiú történetének egyfajta aposztáziaiként, a szent közegetől való elszakadásként való értelmezését is.⁸⁰ Ez a jelentésréteg az *Azarel* kapcsolatban is fontos lehet: az eredeti közeg itt azonban a zsidósága, és nem a kereszténysége, Gyurka pedig, ahogy említettem, nem akar teljesen hátat fordítani zsidó örökségének, pusztán azzal a hagyománnyal nem tud azonosulni, amit apja és nagyapja előír neki.

A megidézett történetek párbeszédbe lépnek egymással a bűn és a szeretet fogalmi mentén, illetve azáltal, hogy mindegyik az apa–fiú kapcsolatot tematizálja valamilyen formában. Míg azonban az ószövetségi képekben a bűnre isteni büntetés következik, és a szeretet egyetlen lehetséges tárgya Isten, addig az újszövetségbeli tékozló fiú példázatában a fiú a bűn ellenére, sőt, főként amiatt érdemli meg a szeretetet. Magának a jézusi példázatnak ez a problematika a kiindulópontja: „Közelgetnek vala pedig

⁷⁶ LICHTMANN, *Pap Károly*, 172.

⁷⁷ PLUGOR, *I. m.*, 272.

⁷⁸ PAP, *I. m.*, 208–209.

⁷⁹ LICHTMANN, *Pap Károly*, 173.

⁸⁰ A példázat említett értelmezésében a tékozló fiú története a keresztény egyház és a hívek kapcsolatának allegóriája is lehet: „az ifjú vétke az aposztázia, elszakadás a szent közegetől”. PLUGOR, *I. m.*, 269.

őhöz a vámszedők és a bűnösök mind, hogy hallgassák őt. És zúgolódának a farizeusok és az írástudók, mondván: »Ez bűnösöket fogad magához, és velök együtt eszik«. Ő pedig ezt a példázatot beszélé nekik”.⁸¹ A szöveg fontos tanulsága, hogy a szeretet gyakorlásához szükséges a bűn beismerése és annak megbocsátása. Ezeket a tetteket az Azarel család egyetlen tagja sem képes végrehajtani, beleértve Gyurkát is.

A bibliai intertextusok nemcsak tartalmilag, hanem formailag is leképezik a tanulmány címében jelzett hagyomány és megszokottság problémakörét a regényben. Az ószövetségi utalások, így Ábrahám és a bűnbeesés története eredeti formájukban idéződnek meg a kötetben, azonban az újszövetségi tékozló fiú példázata „újraíródik”.⁸² Ez az írói választás a kétféle hagyománnyal szembeni viszonyt is jelképezheti: a zsidó vallás képezi az alapot az identitás kialakítására, Jézus tanításai pedig az elbeszélő interpretációja révén tudnak sajátta válni. A következőkben arra térnek ki röviden, hogy az említett példázat mennyire őrzi műfaji sajátosságait Pap Károly regényében. A tékozló fiú története „figyelemre méltó reneszánszot élt meg a 20. század kezdetén – Rilke, Gide, Broch, Walser és Kafka írásaiban.”⁸³ Lényeges azonban, hogy az *Azarel* zárata nem modern parabola, ahogy Rainer Maria Rilke vagy Fanz Kafka tékozló fiú-történetei, melyek magukra a műfajra és a megértés problematikusságának kérdésére irányulnak.⁸⁴ A regény zárata sokkal inkább a klasszikus történetet visszhangozza felépítettségében és abban a tekintetben is, hogy az apa–fiú kapcsolatot tematizálja a szeretet kérdése mentén. Azonban az eredeti változathoz képest egy fontos formai változás észlelhető: a szöveg drámai kimenetele módosul. Dan O. Via kétféle cselekménymozgást figyel meg a parabolában: növekvő (komikus) és csökkenő (tragikus).⁸⁵ Míg a bibliai forrás esetében az előbbiről beszélhetünk, hiszen a szöveg vége egyfajta katarzissal zárul, addig az *Azarel* esetében tragikus kimenetelű parabolaváltozatról van szó, amennyiben a konfliktus nem oldódik fel, sőt, a gyermek Gyuri mintha magának is csalódást okozna azzal, hogy elfogadja a családjá által javasolt narratívát.

A példázatban természeténél fogva benne rejlik az applikációra való felhívás: „Minden parabola eredendően performatív” – fogalmaz J. Hillis Miller.⁸⁶ „A parabola

⁸¹ Lk 15,1–3

⁸² Példázat vagy parabola alatt a következőt értem: „A parable is a short narrative (1) fictional (2) text that is related in the narrated world to known reality (3) but, by way of implicit or explicit transfer signals, makes it understood that the meaning of the narration must be differentiated from the literal words of the text (4). In its appeal dimension (5) it challenges the reader to carry out a metaphoric transfer of meaning that is steered by contextual information (6).” Ruben ZIMMERMANN, *Puzzling the parables of Jesus. Methods and Interpretation*, Fortress Press, Minneapolis, 2015, 137.

⁸³ Theo ELM, *Az „átváltás” apóriája: Rilke legendája a tékozló fiúról*, ford. V. HORVÁTH Károly = *Narratívák 2. Történet és fikció*, szerk. THOMKA Beáta, Kijárat, Budapest, 1998, 119.

⁸⁴ Theo Elmet Szolláth Dávid idézi: „felvilágosodáskori parabolák az ismeretközlést, a tanulság megértését tekintik céljuknak, a modern parabolák ezzel szemben magára a megértés folyamatára irányulnak.” SZOLLÁTH Dávid, *A példázatosság, az allegorizáló olvasás és a kultusz kérdései a Mészöly- és az Ottlik-kritikában*, Jelenkor 2002/10., 1104.

⁸⁵ „A dramatic plot was also described by Dan O. Via, and he differentiated between two types of series: a) action-crisis-solution; b) crisis-action-solution. He characterized the plot movement as either increasing (comedic) or decreasing (tragic).” ZIMMERMANN, *I. m.*, 139.

⁸⁶ „All parables, are essentially performative.” J. Hillis MILLER, *Preface = Uő., Tropes, parables, performatives. Essays on Twentieth-Century Literature*, Duke University Press, Durham, 1991, ix.

arra ösztökéli, sőt, készíti [az olvasót], hogy választ, döntő választ adjon. [...] Minden hallgató a maga módján fogadja be a történetet. A parabola által feltárt jövő, lényegében a hallgató jövője, aki megragadja a történetet, és akiben a történet megragad”.⁸⁷ Ezúttal pedig nem egy külső nézőpontból ismerjük meg a tékozló fiú történetét, hanem magának a fiúnak a nézőpontjából. Az emocionális hatás már az eredeti szövegben is benne rejlik: „Szimpatizálhatunk a tékozló fiú bukásával. A kétségbeesett belső monológja az olvasót empátiára készíti a karakterrel szemben”.⁸⁸ Az *Azarel* esetében ez a hatás még erősebb a retrospektív narráció révén, ahol az elbeszélő maga lesz a tékozló fiú.

A parabola választása azért is jelképes lehet, mert a műfaj szorosan az emberi világhoz kötődik, a szerző műveinek többsége pedig arról szól, hogy a vallás és a hagyomány emberi arcát mutassa meg. A példázat azon műfajok egyike, melyek a reális világban gyökereznek, azonban egy szokatlan fordulat történik, amely a történet magvát adja: „a parabolák erőteljesen realizisztikusak, igencsak földközeli foglalkoznak a morális lét és a vallási élet mély problémáival”.⁸⁹ Ezekben a szövegekben nemcsak a kontextus, hanem maga Jézus alakja is az emberi világhoz kötődik: „A példázatok valóságosságában és ténylegességében Jézust, a világi embert ismerhetjük fel. Nem csupán az emberi természet áll megfigyelés alatt, hanem maga a természet is, pontosabban az ember a természetben. Ez a realizmus azonban a valódi élettel kapcsolatos, olyan világgal, ahol az események megtörténnek, a nők és a férfiak tevékenykednek, az egyik dologból következik a másik: s ez az élet valóságos és jelentőségteljes.”⁹⁰ Jézus emberfiúsága a szerző több kötetének is a kiindulópontja lesz, így a *Megszabadítottál a haláltól*-nak és a *Nyolcadik stációnak* is. Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy Pap ezúttal is használja a megidézett szövegek műfaját és annak elvárásait, azonban újra is írja őket, ezzel a hagyományhoz, Jézus alakjához és az Újszövetséghez is sajátos viszonyt alakít ki. Ez az írói megoldás a *Megszabadítottál a haláltól* című regényben lesz a legszembetűnőbb, ahol „[a] hasonlóság, a különbözőség, az ismétlődés és az eltérés, radikálisabban fogalmazva: a megidézés és torzítás összjátéka az, amely a regény narratív eljárásait és világképét meghatározza.”⁹¹

⁸⁷ Norman PERRIN, *A parabolák és a hermeneutika*, ford. KISANTAL Tamás = *Narratívák* 9., 213.

⁸⁸ „However, parables also have an emotional-affective impact on the reader. A parable mobilizes emotions because the characters in the plot are themselves depicted as people with emotions. Thus we can sympathize with the fall of the prodigal son (Luke 15:11–23). His desperate inner monologue immediately draws the reader into empathy with the character. It is not even necessary for a reader to identify with only one particular character in the story.” ZIMMERMANN, *I. m.*, 156.

⁸⁹ PERRIN, *I. m.*, 210.

⁹⁰ Amos N. WILDER, *A parabola*, ford. TÓTH Csilla – KISANTAL Tamás = *Narratívák* 9., 225. Lásd még: „Anélkül, hogy összehasonlításokat tennénk, kijelenthetjük, hogy Jézus példabeszédeiben az emberek erkölcsi rejtélyességükben, illetve az isteni szeretet és szigor szemszögéből jelennek meg előttünk. Különleges azonban, ahogy e mélyebb dimenziók a hétköznapival, világgal lépnek frigyre. A gondviselés és a sors legmélyebb misztériuma otthonos ebben a természetességben. Jézus kijelentéseiben ugyanaz tükröződik, ami személyiségében és az emberek közötti jelenlétében is: nem filozófusként, papként vagy írástudóként, hanem mint kérkezi munkás mutatta meg magát; nem a pusztában vagy a templomban, hanem a piactéren jelent meg.” *Uo.*, 228.

⁹¹ GINTLI Tibor, *Kulturális hagyományok átértelmezése Pap Károly Megszabadítottál a haláltól című regényében* = *Uó., Irodalmi kalandtúra. Válogatott tanulmányok*, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2013, 185.

Az elemzés zárlataként érdemes arra is kitérni, hogy a főszereplő neve hogyan indikálja sorsát: az Azarel vezetéknev ugyanis magában hordoz egy bibliai előképet. Az *Azarel*ben a zsidó sors fogalma még értelmezhető, szemben azokkal a szövegekkel, melyek a holokauszt okozta történet- és sorszakadás közben/után játszódnak. Annak érdekében, hogy az Azarel név minden jelentésrétegét felfedjük, érdemes megvizsgálni a szó előfordulását a Bibliában: „A név jelentése: »Isten segített«. Az 1Krón 25,4 UZZIÉLnak nevezi. 1. A kórahikak közül egy, aki Dávid szövetségese volt (1Krón 12,7). 2. Jeróhám fia, Dán törzsének vezére (1Krón 27,22). 3. Zsidó férfi, aki idegen feleségét elbocsátotta (Ezsd 10,41). 4. Pap a babiloni fogság után (Neh 11,13). 5. Pap, aki Jeruzsálem falainak felavatásakor hangszeren játszott (Neh 12,36). Valószínűleg azonos a negyedikkel” – olvashatjuk a *Keresztýén bibliai lexikonban*.⁹² A felsorolás az egész család genealógiája szempontjából érdekes lehet: a negyedik és ötödik pont Azarel Gyuri apjának hivatását idézi, az első pont pedig Jeremia apóra vonatkoztatható, ugyanis az Ószövetség szerint a kórahikak segítettek őrizni Isten táborának kapuját,⁹³ és ez volt a feladata Jeremiának is saját közösségében (ő nyitotta és zárta a templom és a temető kapuját). Az Azarelek tehát az Ószövetség tanúsága szerint a kórah népcsoportból származnak. A korah/kórah szó bibliai előfordulásai közül kiemelendő a következő: „4. Lévita, Jichár fia. Összefogott Dátánnal, Abirámmal és Ónnal. Kétszázötven ember élén fölkelést szítottak Mózes és Áron vezetése ellen a pusztai vándorlás idején. [...] Istenítélet következett, melyben a lázadó csoportot elnyelte a meghasadó föld (4Móz 16). Neve a Júd11-ben Kóré, a lázadás és a lázadókat érő büntetés példája.”⁹⁴ Ezt a történetet maga Azarel apja is említi, amikor azt mondja gyermekére, hogy ő egy igazi korah, lázadó, s mivel az anya nem érti az összehasonlítást, elmagyarázza neki, mit is jelent a párhuzam: „Ez volt az, akinek semmi sem volt jó, mikor a népet Mózes vezette a sivatagban. A biblia elmondja, ennek hiába tett csudákat Mózes, hiába voltak fürjek, a manna, a vízfakadás, neki mindez semmi sem volt. Csak lázadt, míg a Biblia szerint a föld meg nem nyílt s el nem nyelte.”⁹⁵ Gyuri viselkedésében az említett vonások valóban megtalálhatók, lázadásának másik eleme azonban a kereszténységhez való közeledés. Az *Azarel* című regényben a gyermek hibrid identitása mutatkozik meg: amikor elmegy hazulról, keresztény mesékkel (Álruhás és *Árva királyfi*) nyugtatja magát, eljátssza őket „zsidó változatban” (*Az álruhás és árva papfi*),⁹⁶ saját magára vonatkoztatva, ezzel is nyitva a keresztény kultúrkör felé, ugyanakkor megtartva zsidó identitását. Azonban azt a lépést nem meri, és nem is akarja megtenni, hogy kimondja Jézus nevét: „Hátha még azt nyöszörögném, amit a keresztény koldusasszonyoktól hallottam sokszor a templomuk előtt,

⁹² *Keresztýén bibliai lexikon*, I., szerk. Dr. BARTHA Tibor, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1993, 139.

⁹³ „Az 1Krón 9,19 szerint [...] a kórahikak családja a sátor küszöbének őrei.” *Keresztýén bibliai lexikon*, II., szerk. Dr. BARTHA Tibor, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1995, 72.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ PAP, I. m., 130.

⁹⁶ „A magára maradt Gyurika azzal vigasztalja magát, hogy elmesél, sőt el is játszik magának két keresztény mesét – zsidó változatban.” Clara ROYER, *Az apai Törvénytől az anyai Írásig. Pap Károly és Gelléri Andor Endre apaképe*, Múlt és Jövő 2008/4., 86.

hogyan »dicsértessék a Jézus Krisztus«?! [...] Nem, ezt aztán már mégsem fogom mondani.⁹⁷ A keresztények egyszerre jelennek meg számára vágyott közösségként és a félelem tárgyaként – azt vizionálja, hogy leköpi, megverik, mégis közéjük akar menni. Az is kitűnik a szövegből, hogy amikor anyjának azt mondja, a keresztényekhez fog inasnak állni, akkor meglepődik azon, hogy anyja ezt elhiszi – mivel valójában nem volt szándékában ezt megtenni, elvégre benne is él saját zsidóságának tudata. Gyurka alakjának fontos jellemzője az igazmondás és az önazonosság igénye, még ha gyermekként ezekre nem is reflektál, de környezetében egyértelműen ezeket a vonásokat keresi. Azért csalódik akkorát szüleiben, mert nem „igazak”. Gyermeki elméje nem tudja felmérni ennek az „igazságnak” a többrétegű voltát, bonyolultságát (szülei gyermekkori háttérét; családjuk beilleszkedni vágyását a városi közegbe; a papi életformával szemben támasztott elvárásokat; az óhitűekkel való feszült viszonyt; az esetleges büntudatot, amit a szülei érezhetnek, amiért odaadták őt Jeremiának stb.), a felnőtt narrátor viszont már a maga összetettségében látja a helyzetet. Azonban a látás és a megértés nem jelenti azt, hogy azonosul is a család nézőpontjával: a szöveg narrátora azt sugallja, hogy az a tekintélyelvű zsidó örökség, amellyel kapcsolatban nem lehet kérdéseket feltenni, pusztán vakon kell követni az előírásait, tarthatatlan, mert megfosztja az egyént annak lehetőségétől, hogy kialakítsa saját identitását. A kötet tétje ennek a saját identitásnak a kialakítása, melynek része kell, hogy legyen a közösségi hagyomány – hiszen Azarel a zsidó örökségtől nem akar elszakadni, pusztán meg akarja érteni, ugyanakkor szeretne közeledni a kereszténység felé, így alakítva ki egy saját, hibrid identitást. Gyerekként erre még nem képes reflektálni, azonban saját történetének elbeszélőjeként már igen.

A szeretetelvűség és az irgalom értelmezése teológiai síkon is fontos: ezek a fogalmak főként a keresztény kultúrkörhöz tartoznak, a szerző pedig egyértelműen nyit e felé a tradíció felé. A zsidó hagyománynak azon arcai, melyeket az apai-nagyapai modellek mutatnak, előíróak – másként ugyan, de mégis azok. A szeretet érzése segíthet a másik identitását, másságát megérteni és elfogadni. Ez a szeretetelvűség Jézus figurájához kapcsolódik. A kis Gyuri nem mondja ki Jézus nevét, azonban (felnőttként) elgondolkodik azon, hogy a kereszténység bizonyos elemeit hogyan vehetné át és alkalmazhatná saját életében úgy, hogy megtartja zsidó identitását is. A történet idejében azonban a saját identitás kialakítása nem történik meg: Gyuri behódol apjának, részben a félelemtől és gyávaságtól vezérelve, de ezzel együtt azt is felismeri, hogy viselkedése nem „igaz”. Erre utal a szöveg zárlata is, melyben Gyuri titokban írja saját meséjét: „»... Az Önző azt hitte, hogy az Istennel beszélt és az ígért neki mindenfélét, pedig ő már akkor beteg volt. És ágyba került, de azért az apa, anya és a testvérek tovább éltek Istenből, míg meg nem haltak. És az Önző is.«⁹⁸ Majd hozzátesszi: „Azért inkább gondoltam, beledobom a tűzbe, mert úgyse igazi jó mese. S így ezt meg is tettem. De, gondoltam, majd írok egyszer igazat is.”⁹⁹ Ez az „igaz” történet lehet a regény, amelyet olvasunk. Ezt a metanarratív gesztust erősítheti a következő

⁹⁷ PAP, I. m., 181.

⁹⁸ Uo., 213.

⁹⁹ Uo.

paratextus is: „Ez a könyv Azarel György *gyermekkoráról* szól.” Ez az értelmezés a szövegben korábban megjelenő motívumokat egybe tudja kapcsolni: az „igazi” hit keresésének, az „igaz” családi kapcsolatoknak, az „igaz” én megtalálásának a saját bűnök beismerése és a szeretet az alapja – ez a szembenézés pedig a regényírás során megy végbe. Az elbeszélő én a retrospektív elbeszélés során képes felismerni saját gyerekkori önzését, családjá viselkedésének mozgatórugóit, a ráhagyományozott örökség(ek) természetét. Azonban ki kell emelnünk, hogy a narráló én hiába látja saját elbeszélte énjének hibáit és érti meg szülei viselkedését, mégsem jut el a feltétlen szeretet pozíciójáig.